

**CENZURA ODOZDO:
PRILOG TEORIJSKOJ RASPRAVI O CENZURI**

**BOTTOM-UP CENSORSHIP:
A CONTRIBUTION TO THE THEORETICAL DISCUSSION
ON CENSORSHIP**

Matija Panić

Središnja geološka knjižnica, Geološki odsjek
Prirodoslovno-matematički fakultet
Sveučilište u Zagrebu
panic.matija@gmail.com

UDK / UDC 098.1:027
Pregledni rad / Review paper
Primljeno / Received: 3.9.2017.
Prihvaćeno / Accepted: 26.10.2017.

Sažetak

Cilj. Cilj je ovog rada pridonijeti teorijskoj raspravi o cenzuri sagledavanjem jedne specifične manifestacije cenzure – cenzure odozdo – i njezina prepoznavanja ili izostanka prepoznavanja u teorijskoj raspravi i povijesnim primjerima.

Metodologija. Navedeno se nastoji postići analizom ustaljenih definicija cenzure u nacionalnoj i svjetskoj knjižničarskoj i politološkoj literaturi. Sama analiza sastoji se od razmatranja četiriju konstitutivnih elemenata definicija: subjekta, objekta, radnje i svrhe cenzure.

Ograničenja. Broj definicija koje su podvrgnute analizi i broj primjera cenzure ograničeni su i svedeni na one koji su prema autorovu sudu najznačajniji.

Rezultati. Kao rezultat analize predlaže se nova definicija cenzure te nova podjela cenzure – podjela prema subjektu, na temelju koje se razlikuje cenzura odozgo i cenzura odozdo. Rad opisuje glavne karakteristike obaju tipova cenzure, s naglaskom na cenzuri odozdo.

Praktična primjena i društveni značaj. Praktični aspekt i važnost poznavanja ove tematike za knjižničare naznačuje se u zaključku.

Originalnost rada. Originalnost i vrijednost rada sastoji se u predloženoj novoj definiciji cenzure i novoj podjeli cenzure prema subjektu.

Ključne riječi: cenzura, cenzura odozgo, cenzura odozdo, knjižnice

Abstract

Purpose. The goal of this paper is to contribute to the theoretical debate on censorship by exploring a specific manifestation of censorship – a bottom-up censorship – and its recognition, or lack of it, in theoretical discussions and historical examples.

Methodology. The paper presents an analysis of the existing definitions of censorship in the national and international librarianship and political science literature. The analysis itself consists of examining the four constituent definition elements: subject, object, action, and purposes of censorship.

Research limitations. The number of definitions subjected to the analysis and the examples of censorship are limited and reduced, according to the author's view, to the most significant ones.

Findings. As a result of the analysis, a new definition of censorship is proposed as well as a new classification of censorship: the classification by subject which differentiates the top-down censorship and the bottom-up censorship. The paper describes main characteristics of both types of censorship with emphasis on the bottom-up censorship.

Practical and social implications. The practical aspect and importance of this topic for librarians is touched upon in the conclusion.

Originality. The originality and value of this paper is in the proposed definition of censorship and the classification of censorship by subject.

Keywords: censorship, top-down censorship, bottom-up censorship, libraries

1. Uvod

Moguće je bez previše ustezanja o cenzuri govoriti kao o općeljudskom fenomenu. Razloge za pridavanje takva atributa nalazimo u povijesnim primjerima cenzure – njihovo mnoštvo opravdava takvu karakterizaciju. Nije iznenađujuće da postoji velik, rastući, broj djela u kojima se proučava cenzura te se razrađuju njezine karakteristike i tipovi, kao i posljedice. Mnogi su pridonijeli toj višestoljetnoj raspravi i razvoju pripadajućeg korpusa znanja i perspektiva. Hrvatska knjižničarska zajednica, kao i znanstvena zajednica općenito, posebice je zadužena radom

Aleksandra Stipčevića koji je iza sebe ostavio opsežan i sustavan prikaz različitih vrsta cenzure i njezinih karakteristika.

Zašto je pojavnost cenzure toliko česta i ustrajna? Odgovor treba potražiti u samom čovjeku. Kao misleće biće, a posebice kao društveno biće, *zoon politikon*¹, čovjek je neizbježno dio mreže koju čine sadržaj, značenja, ideje i idejni sustavi te odnosi moći i njihova institucionalizacija. U toj mreži naziru se mnogi slojevi i stupnjevi složenosti. Jedna riječ, jedna slika i jedan ton mogu evocirati tisuće značenja. Čovjek je stoga pasivni i aktivni element te mreže, stvaratelj i uživatelj. Koji je i kakav sadržaj, na koji način izražen, na koji način proizveden i tko ga uopće smije proizvesti? Odgovori na ta pitanja tražili su se kroz čitavu ljudsku povijest. U retrospektivi možemo govoriti o povijesti cenzure.

U toj se povijesti kao dominante ističu dvije stvari.

Prvo, riječi su, a posljedično i knjige, te koje su bile i ostale primarni objekt cenzure. Riječi su te koje najsnažnije i najekonomičnije prenose poruke i značenja; one evociraju potencijal moći, koji se može ostvariti u interakciji sa slušateljima, odnosno publikom. Drugim riječima, one same po sebi nemaju moć – riječi su prazne ljuske kada nema ljudi koji ih percipiraju. Danas se, u umreženom svijetu 21. stoljeća, možda čini prozaičnim reći da nisu riječi toliko opasne koliko su to ljudi koji ih govore ili slušaju, no duga je povijest shvaćanja riječi kao inherentno problematičnih i opasnih, čije puko izgovaranje može promijeniti oblik neposredne stvarnosti. Možemo li doista reći da i danas javno iznesene riječi nisu predmet opsesivne brige, opreznosti, zgražanja ili osude?

Drugo, svjetovne ili vjerske vlasti ili, općenitije, nositelji institucionalizirane moći, dominantni su subjekti cenzure. To je razumljivo s obzirom na raspoložive instrumente vladanja, koji omogućavaju širok spektar cenzorskih aktivnosti i interes vladajućih da ograničavanjem protoka informacija i znanja, uz istovremeno osiguravanje kohezivne i podanički nastrojene zajednice i pojedinaca (npr. oblikovanjem javnog mnijenja), sebi olakšaju upravljanje i vladanje učine jeftinijim. Unatoč tomu, povijest poznaje i primjere u kojima su cenzuru provodili ili su na nju poticali neinstitucionalni akteri. Njihov su značaj i učestalost pojavljivanja rasli uz postupno povećavanje opsega sloboda i prava naroda, zajednica i pojedinaca, kao i posljedično veće mogućnosti zastupanja pripadajućih interesa. Neki su od tih interesa cenzorski. Tako pojedinci ili grupe mogu ostvariti cenzorski interes korištenjem svih pravnih instrumenata na raspolaganju, vršenjem utjecaja i stvaranjem pritisaka na vlast, državne institucije i javnost te oblikovanjem javnog mnijenja. Cenzura u tom slučaju dolazi od aktera koji nemaju institucionalnu moć. Taj tip cenzure nije novina, ali je primjetan porast njegova pojavljivanja u

¹ Zoon Politikon. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. [citirano: 2017-08-20]. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67397>.

suvremenim liberalnim demokracijama. Stoga je za knjižničare važno posvetiti mu primjerenu pažnju u teorijskoj i normativnoj raspravi.

U nastavku se razmatraju određenja cenzure u knjižničarskoj i politološkoj literaturi, promatranjem njihovih četiriju konstitutivnih elemenata: subjekta, objekta, radnje i svrhe cenzure, kako bi se dao odgovor na pitanje odražavaju li određenja cenzure ono što se kao dominantno ističe u povijesti cenzure ili pod svoju kapu uzimaju i one manje zastupljene, no neupitno važne primjere cenzure.

2. Cenzura – analiza definicija

Stipčević cenzuru definira kao:

„(...) sustav mjera koje poduzimaju vlasti ili oni koji tu vlast predstavljaju, za sprječavanje javnog iznošenja ideja i mišljenja koje vlasti drže oprečnim svojim interesima, odnosno onim moralnim i društvenim normama koje vrijede u određenoj sredini i vremenu (...).“²

Naglasak je stavljen na subjekte cenzure, i to institucionalne aktere, te svrhu cenzure. Slične definicije donose Šošić³ i Hromin Sturm.⁴

Nešto drukčiju definiciju možemo pronaći u politološkom diskursu, u *Leksikonu temeljnih političkih pojmova*: “Institucija kontrole koja sprečava objavljivanje nepoželjnih sadržaja komunikacije te tako preoblikuje suženu javnost.”⁵ U tom su slučaju subjekti također određeni kao institucionalni akteri, što implicira sintagma *institucija kontrole*, no naglasak je stavljen na svrhu cenzure, koja je određena kao *preoblikovanje sužene javnosti*, čime se kvalitativno razlikuje od drugih definicija.

Literatura na engleskom jeziku pokazuje određene sličnosti.⁶ American Library Association definira cenzuru s uvažavanjem neinstitucionalnih aktera, no bez svo-

² Stipčević, A. Cenzura u knjižnicama. Zagreb : Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije, 1992. Str. 30.

³ „Cenzura – prethodna politička procjena i ocjena državnog organa da li se neki tekst smije tiskati, odnosno da li se neka knjiga smije objaviti.“ Preuzeto iz Šošić, H. Hrvatski politički leksikon : I. svezak (A-O). Rijeka : Tiskara Rijeka, 1993. Str. 68.

⁴ „Od lat. censura – procjena, mjera kontrole informacija koju državni organi provode nad sredstvima javnog informiranja, pregledavajući tisak, novine, knjige, književna i kazališna djela (...)“ . Preuzeto iz Sturm, K. H. Politička biblija. Zagreb : vlastita naklada, 2010. Str. 177.

⁵ Prpić, I.; Ž. Puhovski; M. Uzelac. Leksikon temeljnih pojmova politike: abeceda demokracije. Zagreb : Školska knjiga, 1990. Str. 252-255.

⁶ „Međunarodni izraz za državnu kontrolu nad publikacijama i zabavom, uvedenu u antičkom Rimu i primjenjivanu do danas u različitim društvenim uređenjima.“ Preuzeto iz Osmańczyk, E. J. Encyclopedia of the United Nations and international agreements. London ; Philadelphia : Taylor and Francis, 1985. Str. 125.

đenja na zajednički nazivnik koji bi okupljao njihove pojedinačne manifestacije, već njihovim nabranjanjem.⁷ Prepoznavanje neinstitucionalnih aktera može se naći kod Curry pod sintagmom *samoprozvani arbitri*.⁸

Pogledajmo primjerenost određenih rješenja kroz četiri elementa definicija. U određenju *subjekata cenzure* jasno je vidljiva dominacija institucionalnih društvenih aktera. Neinstitucionalni društveni akteri koji se određuju kao subjekti cenzure navode se usputno ili sporadičnim određenjem koje nema jasnu kvalitativnu razliku spram institucionalnih društvenih aktera. Ta kvalitativna razlika vrsta je posjedovane moći. Moć može, potencijalno, obitavati svugdje, no isto tako ona može biti institucionalizirana. Tako možemo govoriti o dvije vrste subjekata cenzure. *Institucionalni društveni akteri* jesu oni akteri koji imaju institucionalnu moć, odnosno posjeduju moć kroz društvene institucije moći. Društvene institucije moći jesu one institucije koje su takvima legitimirane od strane širokog dijela političke zajednice implicitnom ili eksplicitnom poslušnošću. To su država, njezini organi i službenici, svjetovne i vjerske vlasti, međunarodne političke, sigurnosne, vojne i ekonomske institucije. *Neinstitucionalni društveni akteri* oni su akteri koji posjeduju neinstitucionalnu moć. To su pojedinci, grupe ljudi, udruge, interesne skupine, grupe za pritisak, sindikati i političke stranke koje nisu dio institucija moći. Stavljanjem posjedovanja različitih oblika moći u prvi plan ističe se bitna kvalitativna razlika između dvije velike skupine subjekata cenzure, dok ih se istovremeno okuplja, što olakšava definiranje i čini suvišnim njihovo pojedinačno nabranjanje.

Objekti cenzure u navedenim su definicijama dosta raznoliko određeni, što ne iznenađuje budući da su objekti cenzure mnogi i stoga ih je potrebno svesti na zajedničke nazivnike, odnosno okupiti. Prije svega, objekti cenzure jesu *sadržaj, mediji za prijenos sadržaja i sredstva javnog informiranja*. Sadržaj je pritom ključan; uključuje podatke, informacije i znanja⁹ te njihove kombinacije u obliku autorskih i neautorskih djela.¹⁰ *Mediji za prijenos sadržaja* jesu materijalni i nematerijalni nositelji sadržaja¹¹, a *sredstva javnog informiranja* svi su masovni mediji te njihove usluge namijenjene javnosti.¹²

⁷ „Censorship is the suppression of ideas and information that certain persons—individuals, groups or government officials—find objectionable or dangerous.“ American Library Association. Intellectual freedom and censorship Q&A. [citirano: 2017-08-20]. Dostupno na: <http://www.ala.org/advocacy/intfreedom/censorshipfirstamendmentissues/ifcensorshipqanda>.

⁸ Curry određuje subjekte cenzure kao vladine službenike vodene brigom za državne interese te samoprozване arbitre u koje ubraja privatne građane i knjižnice. Za više detalja vidi: Curry, A. *The Limits of Tolerance*. London ; Lanham, Md. : The Scarecrow Press Inc., 1997. Str. 10.

⁹ Govorne, pisane, vizualne, grafičke, zvučne i druge.

¹⁰ Znanstvenih, stručnih, edukacijskih, umjetničkih i drugih.

¹¹ Papirus, knjige, tvrdi disk, ploče, oblak (engl. *cloud*) itd.

¹² Časopisi, radio, televizija, internet, odnosno *world wide web*.

Nadalje, iz navedenih definicija jasno je da sama *radnja cenzure* uključuje dvije temeljne stvari: procjenu i kontrolu. Procjena sadržaja koju vrši cenzor kako bi razlučio prihvatljiv od neprihvatljivog sadržaja jest kvalitativna¹³ te politička¹⁴, jer je motivacijom i samim činom usmjerena na postizanje posljedica za šire društvo. Kriteriji za procjenu prihvatljivosti ili neprihvatljivosti sadržaja arbitrarni su i ovi se o cenzoru.¹⁵ Jednom kada subjekt cenzure izvrši *kvalitativno-političku procjenu* i tako utvrdi neprihvatljiv sadržaj, on vrši i kontrolu njegova stvaranja, reproduciranja i distribuiranja, tj. *kontrolu javne cirkulacije*.

Svrha cenzure u navedenim se definicijama određuje samo dvaput. Stipčević ju naznačuje i djelomično poistovjećuje s radnjom cenzure, a izravno se određuje jedino u *Leksikonu* kao *preoblikovanje sužene javnosti*. Takvo određenje obuhvaća i ono koje nudi Stipčević, a kompatibilno je s ostalim definicijama i stoga je ovdje preuzeto s izmjenom riječi *preoblikovanje* u *oblikovanje*. Ispravnost određenja svrhe cenzure kao *oblikovanja sužene javnosti* potkrijepljena je misaonim eksperimentom – zamislimo omeđeni pravac na čijim su krajevima idealtipno stanje 1 koje karakterizira apsolutna sloboda iskazivanja sadržaja i nepostojanje cenzure te idealtipno stanje 2 koje karakterizira nepostojanje slobode i apsolutnost cenzure. Ako se u tom zamišljenom kozmosu počnemo kretati od stanja 1 do stanja 2, primijetit ćemo postupno, ali sigurno sužavanje javnosti dok konačno ne dođemo do njezina nestanka. Drugim riječima, cenzura oblikuje suženu javnost, a sve više cenzure oblikuje sve užu javnost.

3. Definicija cenzure

Na temelju provedene analize predlaže se sljedeća definicija cenzure:

Cenzura je nastojanje da se uspostavi kontrola nad javnom cirkulacijom neprihvatljivog sadržaja koji je takvim određen na temelju prethodne kvalitativno-političke procjene koju, prema vlastitim kriterijima, provode institucionalni i neinstitucionalni društveni akteri s ciljem oblikovanja sužene javnosti.

Riječ *nastojanje* koristi se kako bi se razdvojio ishod cenzure, odnosno njezina uspješnost od njezine biti. Nadalje, takva definicija izražena je općenitije kako bi obuhvatila što širi spektar pojedinačnih manifestacija fenomena cenzure, što

¹³ Što može i ne mora uključivati procjenu kvalitete sadržaja.

¹⁴ Politika kao sfera alokacije i realokacije društvenih vrijednosti i dobara unutar neke političke zajednice. Takvo shvaćanje ne treba miješati s „dnevnom“ i proceduralnom politikom.

¹⁵ Moralni, religijski, politički, ideološki, sigurnosni, pedagoški i drugi.

je sukladno načelima logike¹⁶ i klasifikacije¹⁷, a da pritom ne izgubi kvalitativno razlikovno svojstvo. Rastuću specifičnost potom se može primijeniti u daljnjim podjelama, s kojima je takva definicija kompatibilna. Jedna od takvih podjela jest i podjela prema subjektu koja se predlaže u nastavku.

4. Podjela prema subjektu – cenzura odozgo i cenzura odozdo

Kada u svakodnevnom životu usmjerimo svoju pozornost na neki konkretan slučaj cenzure, prvo što se pitamo, odnosno prvi podatak koji dobivamo jest tko je cenzor. Već nam podatak o subjektu cenzure može reći mnogo. S obzirom na već ranije naznačen manjak sustavnog teorijskog prepoznavanja neinstitucionalnih subjekata cenzure, kao i s obzirom na njihovu rastuću važnost i ulogu u cenzorskim nastojanjima u demokratskim državama, o čemu će još biti riječi u daljnjem tekstu, predlaže se podjela cenzure prema subjektu, na temelju čega se razlikuje *cen-zura odozgo* i *cen-zura odozdo*.

Uporaba riječi odozgo i odozdo preuzeta je od Jona Elstera, koji ih koristi kako bi okarakterizirao različite oblike legitimacije ustava u procesu demokratizacije političkih režima.¹⁸ Poštujući njihovo namijenjeno značenje i na tom tragu, *cen-zura odozgo* (engl. *top-down censorship*) određuje se kao cenzura koju provode institucionalni društveni akteri, a *cen-zura odozdo* (engl. *bottom-up censorship*) kao cenzura koju provode neinstitucionalni društveni akteri.

Da ponovimo, pod *institucionalnim društvenim akterima* podrazumijevaju se akteri koji posjeduju moć kroz društvene institucije moći. Društvene institucije moći one su institucije koje su takvima legitimirane od strane širokog dijela političke zajednice, a to su država, njezini organi i službenici, svjetovne i vjerske vlasti te međunarodne političke, sigurnosne, vojne i ekonomske institucije. Pod *neinstitucionalnim društvenim akterima* podrazumijevaju se akteri koji posjeduju neinstitucionalnu moć. To su pojedinci, grupe ljudi, udruge, interesne skupine, grupe za pritisak, sindikati i političke stranke (kada ne obnašaju vlast). Pojedini akteri svojom profesionalnom pozicijom mogu biti subjekti i/ili sudionici cenzure odozgo i odozdo. Radi pojašnjenja razlike između dviju cenzura pogledajmo jedan takav primjer – knjižničare. Kada knjižničar provodi cenzuru po nalogu vlasti, državnih ili gradskih, on sudjeluje u cenzuri odozgo. Kada djeluje svojevóljno, bez naloga od strane neke institucije moći, subjekt je ili sudionik cenzure odozdo.

¹⁶ Definicija. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. [citirano: 2017-08-22]. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14198>.

¹⁷ Lasić-Lazić, J. Znanje o znanju. Zagreb : Filozofski fakultet – Zavod za informacijske studije, 1996. Str. 18-27.

¹⁸ Elster, J. Die Schaffung von Verfassungen : Analyse der allgemeinen Grundlagen. // Zum Begriff der Verfassung / Ulrich, K. Preuß (Hrsg.). Frankfurt na Majni, 1994, Str. 43. Citirano prema: Merkel, W. Transformacija političkih sustava. Zagreb : Fakultet političkih znanosti, 2011. Str. 100.

4.1. Cenzura odozgo

S obzirom na već naznačeno postojanje teorijskog prepoznavanja cenzure odozgo i s obzirom na sustavnu razradu tog tipa cenzure koju u svojim djelima donosi Stipčević¹⁹, kao i na obujam ove vrste rada, ovdje se ukratko naznačuju glavni oblici cenzure odozgo, a veća pažnja bit će posvećena cenzuri odozdo.

U uvjetima lake kontrole medija za prijenos sadržaja, karakterističnima za antičko, a dijelom i kasnija razdoblja, *uništavanje sadržaja* bilo je vrlo učinkovita metoda cenzure te su ga vlasti često primjenjivale. Poznat je primjer kineskog cara Ts' in Shihuangtia koji je 213. godine p. n. e. dao spaliti brojne rukopise filozofa koji su bili u suprotnosti s ideologijom države – legalizmom.²⁰ U plamenu su, po nalogu Katoličke crkve, nestala brojna djela ranih kršćanskih sekta, a kasnije i reformista i nevjernika.²¹ Uništavane su i čitave knjižnice.²² Uništavanje sadržaja karakteriziralo je i totalitarne režime 20. stoljeća.²³ Korištenje vatre nije bilo slučajno; Stipčević ističe kako su cenzori vatri pridavali purifikatorska svojstva.²⁴ Ceremonijalna komponenta uništavanja sadržaja, posebice spaljivanjem, opstala je do danas, iako je kao metoda cenzure postala neefikasna. Alberto Manguel ističe da je spaljivanje knjiga zapravo gajenje iluzije o odgađanju povijesti i dokidanju prošlosti.²⁵

Suptilniji način provođenja cenzure odozgo jest *preventivna cenzura*. Njezini začeci sežu do srednjeg vijeka²⁶, kada su sami autori slali svoje rukopise na uvid Katoličkoj crkvi.²⁷ Takva metoda olakšavala je ulogu cenzora, a i piscima je pružala određenu sigurnost – ako bi na razmatranje kojim slučajem i poslali djelo koje Crkva nije odobravala, autoru bi olakotna okolnost bila činjenica da se podvrgnuo sudu Crkve. Takav odnos nije dugo trajao. Razvojem tiskarske preše došlo je do proliferacije knjiga, pamfleta i ostalih tiskovina te smanjivanja broja djela slanih na odobrenje. Papa Inocent VIII. donio je 1487. godine bulu *Inter Multiplices* kojom je nastojao zaustaviti taj rastući trend uspostavljanjem obvezne preventivne cenzure za sve tiskovine.²⁸ S vremenom se sve više pokušavalo utjecati na tiskare i nakladnike izradom kazala koja su trebala poslužiti kao upozorenje, ali i konzultativna literatura o tome što objaviti, a što ne. Najpoznatije među njima jest *Kazalo*

¹⁹ Za više detalja vidi: Stipčević, A. O savršenom cenzoru. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994.

²⁰ Dahl, S. Povijest knjige. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979. Str. 9.

²¹ Stipčević, A. Sudbina knjige. Lokve : Naklada Benja, 2000. Str. 265-273.

²² Dahl, S. Nav. dj., str. 24, 25, 39 i 53.

²³ Stipčević, A. Sudbina. Nav. dj., str. 281-284.

²⁴ Isto, str. 263.

²⁵ Manguel, A. Povijest čitanja. Zagreb : Prometej, 2001. Str. 295.

²⁶ Stipčević, A. O savršenom. Nav. dj., str. 9.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto, str. 10.

zabranjenih knjiga koje je Katolička crkva objavila 1559. godine. Slične popise stvarale su i svjetovne vlasti sve do kraja 20. stoljeća.²⁹

Obvezni primjerak, zakonski uređen mehanizam prikupljanja knjiga i ostale građe, počeo se primjenjivati sredinom 16. stoljeća³⁰ kao mehanizam cenzure, a s vremenom će se njegova funkcija promijeniti u onu izrade i održavanja nacionalne bibliografije.

Zapljena rukopisa još je jedan mehanizam cenzure odozgo. U SSSR-u vlasti su ograničile isporuke papira nakladnicima, a uveden je i nadzor nad prodajom pisaćih strojeva.³¹ *Kontrola kupoprodaje medija za prijenos sadržaja* još je jedan oblik cenzure odozgo.

Sve što je promaknulo preventivnoj cenzuri bilo je moguće tretirati *naknadnom cenzurom*. Osim uništavanja, cenzori bi sadržaj *dislocirali* u arhive i spremišta nedostupna javnosti. Pristupalo se i *ispravljanju te čišćenju knjiga*; primjeri sežu još iz antike, kada su se ispravljala i čistila ljubavna djela.³² Boccacciov *Decameron* doživio je isti tretman³³, a u Francuskoj 17. i 18. stoljeća ta je praksa poprimila tolike razmjere da je za takve knjige skovan naziv *livres chateres* ili kastrirane knjige.³⁴

Cenzura odozgo poznaje i *kažnjavanje autora i nakladnika*, što uključuje novčane kazne, ispravljanje djela, pritvor i zatvor, robiju i smrt. Početkom 17. stoljeća Katolička crkva spalila je na lomači Giordana Bruna.³⁵ Nakon međunarodnog pritiska na Saudijsku Arabiju 2016. godine, palestinski pjesnik Ashraf Fayadh izmahnio je smrtnoj kazni, ali je osuđen na osam godina zatvora i 800 udaraca bičem.³⁶

Knjige na optuženičkoj klupi, kako ih naziva Stipčević³⁷, posebno su zanimljiv primjer cenzure odozgo u kojem se knjizi, s dodijeljenim odvjetnikom, sudilo. *Gospođa Bovary* Gustava Flauberta, *Cvijeće zla* Charlesa Baudelairea, *Uliks* Ja-

²⁹ Stipčević, A. Sudbina. Nav. dj., str. 192-205.

³⁰ Dahl, S. Nav. dj., str. 92.

³¹ Isto, str. 25, 29.

³² Stipčević, A. Sudbina. Nav. dj., str. 212.

³³ Isto, str. 219-222.

³⁴ Isto, str. 224.

³⁵ Bruno je ekskomuniciran zbog iznošenja mišljenja i stavova u djelima i predavanjima koje Katolička crkva nije odobravalala te je zbog njih optužen za herezu i spaljen. Za više detalja vidi: Acocella, J. The forbidden world. // The New Yorker, 25. 8. 2008. [citirano: 2017-08-24]. Dostupno na: <http://www.newyorker.com/magazine/2008/08/25/the-forbidden-world>.

³⁶ Fayadh je zbog svog osobnog odbacivanja islama, kao i zbog slobodnog iznošenja mišljenja i stavova, optužen za apostaziju – kapitalni grijeh u islamu – te potom osuđen i kažnjen. Za više detalja vidi: Batty, D.; M. Mahmood. Palestinian poet Ashraf Fayadh's death sentence quashed by Saudi court. // The Guardian, 2. 2. 2016. [citirano: 2017-08-24]. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/02/palestinian-poet-ashraf-fayadhs-death-sentence-overtured-by-saudi-court>.

³⁷ Stipčević, A. Sudbina. Nav. dj., str. 105.

mesa Joycea, *Ljubavnik Lady Chatterley* D. H. Lawrencea i *Rakova obratnica* Henrya Millera samo su neke knjige koje su prošle kroz taj proces.³⁸

4.2. Cenzura odozdo

Za razliku od institucionalnih društvenih aktera, neinstitucionalni društveni akteri imaju znatno manje mehanizama i metoda za ostvarivanje svojih cenzorskih interesa, no nisu ništa manje uspješni. Konkretno, mogu to učiniti na dva načina: uporabom sile, odnosno uništavanjem sadržaja te vršenjem utjecaja i pritisaka na javnost ili/i na institucije moći. Krenimo redom.

Kao i vlasti, i narodi su znali da, ako žele biti maksimalno sigurni da određeni sadržaj neće biti dostupan, moraju taj sadržaj uništiti. Tako je već 2200. godine p. n. e. u Egiptu narod, koji se pobunio protiv vlasti zbog siromaštva u kojem je bio prisiljen živjeti, uništio državni arhiv u čijoj je građi vidio izvor svojih patnji.³⁹ Istu sudbinu, gotovo više od dvije i pol tisuće godina kasnije, doživjela je slavna i po mnogočemu značajna knjižnica u Aleksandriji.⁴⁰ Godine 391. grupa fanatičnih ranih kršćana predvođena Teofilom iz Antiohije upala je u knjižnicu paleći i uništavajući sve pred sobom⁴¹, vjerujući da time čini dobro jer je uništena građa bila poganska i nekršćanska. Kroz čitavo europsko srednjovjekovlje, pa i kasnije, mase su uništavale svete knjige i druge relikvije Židova⁴², koji se sve do kraja stravičnih događaja iz Drugog svjetskog rata neće moći riješiti stigme bogoubojica.⁴³ Bogatstvo koje su plemići Firence, posebice znamenita obitelj Medici, stekli za sebe i svoj grad, kao i slobodarska kultura koja je u njemu vladala, bili su trn u oku odmetnutog dominikanca Savonarole i njegovih sljedbenika. Savonarola je odlučio uništiti sve simbole tog „nemoral“⁴⁴. Ideja je postala stvarnost, pa je tako na glavnom gradskom trgu Piazza dell Signoria 1497. godine gorjela velika lomača u obliku piramide, uz odobravanje okupljenog mnoštva.⁴⁵ U vrijeme reformacije i protureformacije gorjele su brojne lomače. Pobunjeni narod u Tiringiji u Njemačkoj 1525. godine, za vrijeme trajanja takozvanog Seljačkog rata, uništavao je plemićke i samostanske knjižnice⁴⁶ i njihovu građu tako što ih je palio, trgao, izbadao, sjekao i bacao

³⁸ Isto, str. 105-110.

³⁹ Isto, str. 258.

⁴⁰ O značaju Aleksandrijske knjižnice više u Dahl, S. Nav. dj., str. 12.

⁴¹ Isto, str. 15.

⁴² Stipčević, A. Sudbina. Nav. dj., str. 268.

⁴³ Optužba za kolektivni deicid bit će odbačena tek 1960-ih od strane pape Pavla VI. za vrijeme trajanja Drugog vatikanskog koncila.

⁴⁴ Stipčević, A. O savršenom. Nav. dj., str. 127.

⁴⁵ Stipčević, A. Sudbina. Nav. dj., str. 271.

⁴⁶ Dahl, S. Nav. dj., str. 85.

u bunar.⁴⁷ U kasnijim narodnim revolucijama, u većoj ili manjoj mjeri, mase su često uništavale sve što su percipirale kao simbol svojih tlačitelja, dijelom iz osvete, a dijelom iz vjerovanja da time tlačitelje ostavljaju u ropotarnici povijesti. Tako su mase u Francuskoj revoluciji 1789. i kasnije uništavale brojne knjige i druga umjetnička djela povezana s monarhijom i svećenstvom, a kasnije će isto činiti i komunističke revolucije s djelima buržuja, odnosno kapitalista.⁴⁸ U glavnom gradu Albanije, Tirani, prilikom pada komunističkog režima došlo je i do spaljivanja knjiga⁴⁹ od strane oko 20 tisuća demonstratora. Prosvjednici su upali u knjižaru Flora – u kojoj je nekada radio Enver Hoxha i u kojoj su se u vrijeme komunizma okupljali komunistički simpatizeri – te su iz nje izvukli sve knjige i zapalili ih.⁵⁰

U Republici Hrvatskoj vrlo brzo nakon osamostaljenja moglo se svjedočiti sličnim događajima. Iako nije bilo uništavanja poput ranije spomenutih, koja su često imala ceremonijalni karakter, nedvojbeno je da je uništavanja bilo. Ante Lešaja donosi sveobuhvatan pregled tih događanja u razdoblju od 1990. do 2010. godine. U uništavanju knjiga koje su smatrane problematičnima zbog komunističkog sadržaja ili srpskog jezika, kao i spomenika antifašističke borbe, a s ciljem provođenja “duhovne obnove u Hrvata”⁵¹, sudjelovali su u različitoj mjeri i institucionalni i neinstitucionalni društveni akteri⁵², pa se stoga ne može govoriti isključivo o jednoj vrsti cenzure. Ipak, nedvojbeno je da se dijelom može govoriti o cenzuri odozdo jer su ulogu cenzora imali i knjižničari koji su djelovali samostalno, bez naloga vlasti.

Cenzura odozdo uporabom sile nije orijentirana isključivo na sadržaj već i na njegova tvorca, kao što pokazuje sljedeći primjer. Salman Rushdie izjavio je da je očekivao neke negativne reakcije na svoje djelo *Sotonski stihovi*, u vidu osude od strane nekolicine vjerskih vođa, ali da nikada nije očekivao reakciju kakvu je doista i dobio.⁵³ Knjigu⁵⁴ *Sotonski stihovi* izdao je Viking Press 1988. godine. Naišla je na pozitivne kritike, a bila je i finalist prestižne nagrade *Booker*. No vrlo brzo književna vrijednost pala joj je u drugi plan, jer su brojni muslimani bili revoltirani knjigom za koju su tvrdili da je blasfemič-

⁴⁷ Stipčević, A. Sudbina. Nav. dj., str. 272.

⁴⁸ Isto, str. 274.

⁴⁹ Isto, str. 288.

⁵⁰ „Bio je to spontan, ni od koga organiziran čin, čin ljudi koji su vjerovali da će spaljivanjem knjiga nestati ujedno i sve zlo koje je Enverov režim donio (...).” Isto, str. 288.

⁵¹ Lešaja, A. Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih. Zagreb : Profil knjiga d.o.o.; Srpsko narodno vijeće, 2012. Str. 504.

⁵² Isto, str. 287-382.

⁵³ Anthony, A. How one book ignited a cultural war. // *The Guardian*, 11. 1. 2009. [citirano: 2017-08-20]. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/books/2009/jan/11/salman-rushdie-satanic-verses>.

⁵⁴ Koja pripada, nije naodmet reći, književnom žanru magijskog realizma.

na i da joj je jedini cilj izrugivanje islama.⁵⁵ Uslijedili su prosvjedi u Britaniji, u Boltonu i Bradfordu, gdje se pozivalo na progon autora i palilo primjerke knjige. Slični prosvjedi uslijedili su i u državama s većinskom muslimanskom populacijom, poput Pakistana i Irana. U veljači 1989. godine, vrhovni vođa Irana ajatolah Ruholah Homeini izdao je fetvu protiv autora.⁵⁶ Ona je *de facto* bila licenca za ubojstvo autora i svih osoba povezanih s izdavanjem knjige. Rushdie je u nekoliko navrata izbjegao smrt. Ettore Capriolo, talijanski prevoditelj, preživio je napad u Milanu. William Nygaard, norveški prevoditelj, propucan je iz pištolja tri puta, ali je preživio. Te sreće nisu bili Hitoshi Igarashi, japanski prevoditelj, koji je nasrtno izboden 11. 7. 1991. i Aziz Nesin, turski prevoditelj, koji je nastradao u masovnom ubojstvu poznatom kao Masakr u Sivasu. U tome je gradu Nesin sudjelovao na kulturnom festivalu koji se održavao u jednom hotelu; usred održavanja manifestacije pred hotelom se okupila bijesna rulja koja ga je zapalila. U tom napadu poginulo je 37 ljudi. Bombaški napadi izvršeni su na knjižare u Britaniji i SAD-u, kao i na novine koje su stale u obranu autora.⁵⁷ Slične reakcije uslijedile su nakon što su danske novine *Jyllands-Posten* koncem 2005. godine objavile dvanaest karikatura proroka Muhameda.⁵⁸ Novine su kao razlog za objavu navele želju da na taj način izazovu javnu raspravu o islamu te pitanju cenzure i autocenzure. Muslimanska zajednica u Danskoj to je shvatila kao grubu provokaciju i blasfemiju te se požalila danskoj vlasti. Vlast nije ništa poduzela jer je smatrala da je izdavanje karikatura u granicama zakona, tim više što nije bila riječ o javnom servisu, nego o privatno financiranim novinama. Drugim riječima, radilo se o sferi privatnopravnih odnosa. Prosvjedne su aktivnosti rasle, a danski imami krenuli su s mobilizacijom muslimanske zajednice u Europi. Nakon što je Danska odbila zahtjeve ambasadora muslimanskih država da se novine cenzuriraju i da se odgovorni procesuiraju, navodeći da je to unutarnje pitanje države, danski su imami krenuli na turneju po Bliskom istoku kako bi dobili masovnu podršku. Nosili su, kako će se kasnije pokazati, dodatne slike koje nisu bile dio editorijala *Jylland-Posten*, a koje su Muhameda prikazivale u opscenim radnjama.⁵⁹ Situacija je eskalirala u siječnju 2006. godine, kada su diljem svijeta napadnute danske ambasade i ambasade drugih europskih država i SAD-a, kao i kršćani i kršćanske crkve, te su bojkotirani danski proizvodi.

⁵⁵ Hitchens, C. *Assassins of the mind*. // *The Vanity Fair*, veljača 2009. [citirano: 2017-08-24]. Dostupno na: <http://www.vanityfair.com/news/2009/02/hitchens200902>.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Crteži su proroka Muhameda dovodili u vezu s terorizmom. Za više detalja vidi: *Prophet Mohammed cartoons controversy : timeline*. // *The Telegraph*. 4. 5. 2015. [citirano: 2017-08-24]. Dostupno na: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11341599/Prophet-Muhammad-cartoons-controversy-timeline.html>.

⁵⁹ Isto.

Pretpostavlja se da je u neredima ubijeno preko 200 osoba.⁶⁰ U Parizu 2015. godine meta ekstremističkog napada bit će urednička redakcija satiričkog časopisa *Charlie Hebdo*.⁶¹ Pritom će nastradati preko dvadeset osoba, od kojih jedanaest smrtno.⁶²

Kontroverze nastale oko *Sotonskih stihova* Salmana Rushdiea, crteža *Jylland-Postena* i *Charlie Hebdo*a nisu samo primjer cenzure odozdo u kojoj se silom želi uništiti i time spriječiti cirkulacija sadržaja već i primjer cenzure odozdo u kojoj se vrši pritisak na nakladnike i izdavače, države i vlasti, ali i javnost, i to putem širenja straha. Da je takva vrsta pritiska u većoj mjeri učinkovita u ograničavanju cirkulacije sadržaja, dokazuje i činjenica da su brojni nakladnici, izdavači, novine, časopisi i televizijske kuće odbili objaviti sporne sadržaje.⁶³ Osim toga, autori čija su se djela bavila nekim od tema povezanih s islamom pribjegli su autocenzuri iz pukog straha.⁶⁴

No postoje i primjeri cenzure odozdo u kojoj se vrši utjecaj i pritisak bez upotrebe ili prijetnje silom. Takva vrsta cenzure odozdo karakteristična je za suvremena demokratska društva gdje se na uporabu sile radi postizanja ciljeva i očuvanja interesa gleda s indignacijom s moralne strane, a reagira odgovarajućim sankcijama s pravne strane. Neinstitucionalni društveni akteri koji nastoje uspostaviti kontrolu cirkulacije neprimjerenog sadržaja vrše utjecaj i pritisak na institucionalne aktere, ali i druge neinstitucionalne aktere. U prvom slučaju nastoji se utjecati na državu, vlast, sudstvo i policiju, i to prije svega korištenjem svih pravnih instrumenata koji se nalaze na raspolaganju pripadnicima neke države kao građanima i državljanima. U drugom slučaju nastoji se utjecati na druge pojedince i skupine u društvu, kao i na javnost u cjelini, s namjerom stvaranja javnog mnijenja koje bi vršilo pritisak pod kojim bi se pokleknulo. U stvarnosti je jako teško razlučiti u kojoj je mjeri u pojedinim primjerima cenzure odozdo bilo riječi o vršenju utjecaja, a u kojoj mjeri o vršenju pritiska. Stoga se u nastavku ta dva oblika djelovanja koriste u međusobnoj sprezi, vidno spojeni na sljedeći način: vršenje utjecaja/pritiska.

⁶⁰ Anderson, J. W. Cartoons of the Prophet met by outrage. // *The Washington Post*, 31. 1. 2016. [citirano: 2017-08-24]. Dostupno na: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/01/30/AR2006013001316.html>.

⁶¹ Redakcija časopisa napadnuta je zbog objavljivanja karikature proroka Muhameda. Za više detalja vidi: Rayner, G. Charlie Hebdo attack : France's worst terrorist attack in a generation leaves 12 dead. // *The Telegraph*, 7. 1. 2015. [citirano 2017-09-10.]. Dostupno na: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11331902/Charlie-Hebdo-attack-Frances-worst-terrorist-attack-in-a-generation-leaves-12-dead.html>.

⁶² Isto.

⁶³ Rose, F. Why I published those cartoons. // *The Washington Post*, 19. 2. 2016. [citirano: 2017-08-24]. Dostupno na: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/02/17/AR2006021702499.html>.

⁶⁴ Isto.

Iz povijesti SAD-a dolazi mnogo primjera navedenog tipa cenzure. Anthony Comstock, osebujna ličnost puritanskih nazora i cenzorskih poriva, koji nije gajio prevelike simpatije prema aktivnosti čitanja⁶⁵, godine 1872. u New Yorku je osnovao Udrugu za suzbijanje poroka (*New York Society for the Suppression of Vice*) kojoj je, kako joj sam naziv govori, funkcija bila provođenje cenzure neprihvatljivog sadržaja. Financijsku pomoć pružala mu je udruga Kršćansko udruženje mladih ljudi (*The Young Men's Christian Association, YMCA*).⁶⁶ Samo neka od djela koja su postala njegovim žrtvama ona su Boccaccia, Balzaca, Rabelaisa, Whitmana, Shawa i Tolstoja. Comstock je svojim djelovanjem stekao značajnu popularnost. Američki esejist H. L. Mencken komentirao je fenomen Comstocka kao: "(...) novi puritanizam... ne asketski, već militantni. Njegov cilj nije uzdići svece, već oboriti grešnike."⁶⁷ Dvije spomenute udruge još će dugo nastaviti suradnju i, s više ili manje uspjeha, provoditi cenzuru. Tako su 1915. godine uspjele s tržišta izgurati knjigu *Homo sapiens* Stanisława Przybyszewskog, a godinu dana kasnije isto su priredili knjizi *Genije* Theodora Dreisera.⁶⁸ Najpoznatiji slučaj u kojem su kao cenzori sudjelovale te dvije organizacije jest onaj knjige *Uliks* Jamesa Joycea. Od travnja 1918. to je djelo u nastavcima izlazilo u časopisu *Little Review*.⁶⁹ Sadržaj djela nisu odobravali smatrajući ga nemoralnim te su podignuli javnu tužbu protiv urednika novina. To je 1921. godine rezultiralo osuđujućom presudom na temelju koje su urednice Margaret Anderson i Jane Heap morale platiti kazne od po 50 dolara i kojom se zabranjuje daljnje objavljivanje djela.⁷⁰ Ono će ipak biti objavljeno 1922. godine, ali u Parizu, i to legalno, dok će se ilegalno uvoziti u SAD. Kasnije će biti ilegalno tiskano u New Yorku, što će trenutačno dovesti do pokretanja sudskog postupka protiv knjige, i to u ime države. Taj put knjiga će biti oslobođena krivnje; presudu je 1933. godine donio sudac John M. Woolsey.⁷¹ Nije naodmet reći da je taj proces, kao i drugi te vrste, značajno pridonio popularnosti knjige. Bez obzira na to, Udruga za suzbijanje poroka nastavila je svoje pozivanje na cenzuru sadržaja koji je smatrala opscenim, nemoralnim, pornografskim i slično, bilo da je riječ o knjigama, kazališnim predstavama ili filmovima.

Stipčević ističe da su diljem SAD-a udruge građana pokretale čitave kampanje protiv knjiga i drugog neprihvatljivog sadržaja.⁷² Često su takvi zahtjevi građana

⁶⁵ Manguel, A. Nav. dj., str. 296.

⁶⁶ Isto, str. 297.

⁶⁷ Mencken, H. L. Puritanism as a literary force. // *A Book of Prefaces*. New York : A. A. Knopf, 1917. Citirano prema: Manguel, A. Povijest čitanja. Zagreb : Prometej, 2001. Str. 299.

⁶⁸ Sova, D. B. Literature suppressed on sexual grounds. New York : Infobase Publishing, 2006. Str.108-109.

⁶⁹ Stipčević, A. Sudbina. Nav. dj., str. 110.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Isto, str. 111.

⁷² Stipčević, A. Cenzura. Nav. dj. , str. 115.

bili usmjereni na javne (narodne) i školske knjižnice. Udruženje Kćeri američke revolucije⁷³ zatražilo je izbacivanje knjiga o Tarzanu iz javnih knjižnica jer njegova družica Jane i on nisu u braku.⁷⁴ Knjiga *Moby Dick* H. Melvillea našla se pod optužbom da promiče homoseksualnost, a roditelji su zahtijevali da se izbací iz škola.⁷⁵ Pornografski sadržaj, vulgarnost, odnos prema južnjacima i politička ideologija samo su neke od stavki koje su smetale brojnim roditeljima diljem SAD-a koji su htjeli iz zbirke školskih knjižnica izbaciti knjigu *Plodovi gnjeva* Johna Steinbecka.⁷⁶ Ilustrirani časopis *Mr* iz američke savezne države Kalifornije 1980. se našao u istoj situaciji i pred istim optužbama.⁷⁷ Uslijedila je široka javna rasprava koja je rezultirala sudskim procesom tijekom kojeg je sud potvrdio pravo roditelja da svojoj djeci zabrane čitanje tog časopisa, istaknuvši pritom da drugi imaju pravo čitati taj časopis i da to pravo roditelji ne smiju ugroziti.⁷⁸

Slične primjere nalazimo u Kanadi. Grupe roditelja zahtijevale su 1991. godine da se knjiga *The Final Exit* Dereka Humphreya, koja se bavi temom samoubojstva, ukloni iz javnih knjižnica kako bi se udaljila od djece.⁷⁹ Godinu kasnije isto su zahtijevale religijske skupine za knjigu *Sex pjevačice* Madonne, a 1990. godine sindikat drvosječa zahtijevao je izbacivanje *Maxine's Tree* Diane Léger, knjige za djecu koja iznosi kritički stav spram sječe drveća, iz školskih knjižnica.

U gotovo svim demokracijama moguće je naći slične primjere. Republika Hrvatska nije izuzetak. Godine 2009. dio javnosti usprotivio se knjizi za djecu *Zvijeri plišane* Zorana Krušvara smatrajući da nije primjerena za djecu zbog toga što, među ostalim, govori o homoseksualnosti.⁸⁰ Početkom 2013. godine Udruga za promicanje obiteljskih vrijednosti „Blaženi Alojzije Stepinac“ i udruga Vigilare javno su optužili autoricu knjige *Bum Tomica* Silviju Šesto Stipančić i tada aktualnog ministra obrazovanja, znanosti i sporta Željka Jovanovića za širenje pornografije.⁸¹ Naime spomenuto djelo nalazilo se na popisu neobvezne lektire za 4. razred osnovne škole, a spomenute udruge ocijenile su ga kao pornografsko u pojedinim dijelovima i zahtijevale njegovo izbacivanje iz lektire te školskih i

⁷³ Engl. *The Daughters of the American Revolution*.

⁷⁴ Stipčević, A. Cenzura. Nav. dj., str. 117.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Isto, str. 115.

⁷⁸ Isto, str. 116.

⁷⁹ Curry, A. *The limits of tolerance*. London; Lanham, Md. : The Scarecrow Press Inc., 1997. Str. 3.

⁸⁰ Reakcije stručnjaka: zbog knjige *Zvijeri plišane* djeca neće biti gay. // Slobodna Dalmacija, 17. 3. 2009. [citirano: 2017-08-22]. Dostupno na: <http://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/hrvatska/clanak/id/44677/reakcije-strucnjaka-zbog-knjige-zvijeri-plisane-djeca-nece-bit-gay>.

⁸¹ Ravenšćak, A. Š. *Bum Tomica* nije pornografija, ostaje lektira za školarce. // Večernji list, 2. 4. 2013. [citirano: 2017-08-22]. Dostupno na: <http://www.vecernji.hr/hrvatska/bum-tomica-nije-pornografija-ostaje-lektira-za-skolarce-532650>.

narodnih knjižnica. Nakon provedene analize, Povjerenstvo Agencije za odgoj i obrazovanje ocijenilo je da su takve optužbe neosnovane i da se knjiga s pravom nalazi na popisu lektire.

Udruga Vigilare iste je godine bila uspješnija u cenzuriranju grafičkog sadržaja, konkretno, plakata kojim je kazalište Gavella promoviralo svoju predstavu *Fine mrtve djevojke* u režiji Dalibora Matanića. Plakat je bio sporan jer je prikazivao dvije zagrljene ženske figure koje vanjštinom podsjećaju na Djevicu Mariju (ili, bolje rečeno, na zapadnu predodžbu o izgledu Djevice Marije). Udruga Vigilare izrazila je

„(...) najdublji protest, povrijeđenost i zgražanje zbog uvredljivog i difamatornog prikaza Presvete Bogorodice Marije s aluzijom na lezbijsku tematiku predstave, čime je nanesena uvreda svim kršćanskim vjernicima koji žive u Republici Hrvatskoj.“⁸²

Portal *bitno.net* istaknuo je plakat kao „primjer kršćanofobije“.⁸³ Te izjave senzibilizirale su širu javnost, pa je na kraju kazalište Gavella zbog „neviđenog pritiska“⁸⁴ odlučilo povući plakat iz uporabe. Nadležna lokalna vlast, gradonačelnik Milan Bandić i gradska uprava, istovremeno s odlukom uprave kazališta Gavella, naložili su ukidanje plakata, a pročelnik Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i sport Ivica Lovrić naveo je kao razlog vrijeđanje osjećaja vjernika.⁸⁵

Brojni su razlozi zbog kojih se može povesti cenzura odozdo putem vršenja utjecaja/pritiska. Dok su u 20. stoljeću ti razlozi uglavnom bili vezani uz opće dobro (npr. očuvanje javnog morala i dobrobit djece), već krajem toga stoljeća i na početku 21. stoljeća uz njih se javlja i cijeli spektar novih, koji proizlaze iz promjene društvenih i političkih paradigmi, a koji su prije specifičnog nego općeg karaktera. Stipčević pronicljivo primjećuje da će u budućnosti svaka pojedina grupacija u društvu (feministkinje, LGBTQ, rasne manjine, nacionalne manjine, pristalice marginalnih političkih stranaka, pripadnici različitih religija i sekti, hendikepirani, bolesnici zaraženi AIDS-om i dr.) moći povlačiti pitanje svog prezentiranja u knjigama i ostaloj građi te da će to predstavljati probleme s kojima će se knjižnice morati suočiti, posebice kad se uzme u obzir

⁸² Bunjevac, L. Nakon pritisaka katoličke udruge: povučen plakat za Gavellinu predstavu „Fine mrtve djevojke“. // Jutarnji list, 16. 1. 2013. [citirano: 2017-08-24]. Dostupno na: <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/nakon-pritisaka-katolicke-udrugepovucen-plakat-za-gavellinu-predstavu-%E2%80%98fine-mrtve-djevojke%E2%80%99/1186613/>.

⁸³ Isto.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Duhaček, G. Gavella povlači plakat za „Fine mrtve djevojke“. // Tportal.hr, 16. 1. 2013. [citirano: 2017-08-24]. Dostupno na: <http://www.tportal.hr/kultura/kazaliste/237534/Gavella-povlaci-plakat-za-Fine-mrtve-djevojke.html>.

da su neka od tih spornih djela nacionalni klasici ili djela neupitne umjetničke kvalitete.⁸⁶

Konačno, cenzuru odozdo mogu provoditi pripadnici određenih profesija iskorištavajući autoritet same profesije. U njih ubrajamo knjižničare, urednike novina, radija i televizije, urednike, nakladnike i izdavače, filmske producen- te i dr. Knjižničari mogu redovitim otpisom građe izlučivati onu građu koja je stekla status kontroverzne ili koju sami percipiraju kao kontroverznu. Ranije je spomenut slučaj čišćenja hrvatskih knjižnica od građe na srpskom jeziku i građe komunističke tematike devedesetih godina prošlog stoljeća.⁸⁷ Knjižničari tako- đer mogu djelovati kao cenzori u procesu nabave, svjesno diskriminirajući građu koju ne odobravaju oni sami ili dio lokalne zajednice.⁸⁸ Urednici u nakladničkim kućama, kao i urednici na radiju i televiziji, mogu vršiti cenzuru nad sadržajem koji im „prolazi kroz ruke“ kada samostalno prosude da bi objavljivanje odre- đenog sadržaja u kontekstu postojeće društvene i političke klime za njih moglo imati negativne posljedice ili kada pod pritiskom društvenih skupina odustanu od objave određenog sadržaja.

5. Zaključak

S obzirom na brojne razloge kako ih vide pojedine skupine u društvu, a zbog kojih se može povesti cenzura odozdo, kao i s obzirom na svezremensku sklonost čovjeka cenzuriranju sadržaja koji drži neprihvatljivim, može se pretpostaviti da će cenzura odozdo vršenjem utjecaja/pritisaka u suvremenim demokratskim drža- vama i društvima opstati. Njezin uspjeh, kao što smo vidjeli, često ovisi o jačini utjecaja/pritisaka. Vlasti, u čijem je interesu prije svega samoodržanje, rado će udovoljiti takvim zahtjevima. Stoga je, u praktičnom smislu, za suprotstavljanje cenzuri ključno akumulirati kritičnu masu koja će vršiti utjecaj/pritisak u suprot- nom smjeru. Mnogi su na to pozvani, a knjižnice i knjižničari, i sami nerijetko na meti cenzora, posebno.

Koje će konkretne mjere knjižnice i knjižničarska struka poduzimati u suprot- stavljanju cenzuri, ovisit će o brojnim čimbenicima. Pojedinačno, knjižničari će imati nešto suženiji prostor djelovanja; njihova primarna briga trebala bi biti su- protstavljanje cenzuri u vlastitim knjižnicama i neposrednom okruženju. Znatno širi manevarski prostor suprotstavljanju cenzuri, proaktivno (npr. predlaganjem zakona, sudjelovanjem u njegovoj izradi ili poboljšanju, edukacijom javnosti i

⁸⁶ Stipčević, A. Cenzura. Nav. dj., str. 117.

⁸⁷ Za više detalja vidi: Lešaja, A. Nav. dj.

⁸⁸ Knjižnice u procesu nabave uvijek moraju vršiti selekciju, što je posljedica niza čimbenika (npr. budžet knjižnice, prostorna i skladišna ograničenja, potražnja korisnika, vrsta knjižnice...). No ne nabaviti građu koja je kontroverzna samo zato da bi se izbjegla potencijalno neugodna situacija za knjižnicu jest oblik cenzure odozdo.

njezinom senzibilizacijom) ili reaktivno (npr. prosvjedovanjem protiv cenzure, davanjem potpore autorima i njihovim djelima itd.), imaju knjižničarska udruženja na nacionalnoj i međunarodnoj razini. Udruženja i organizacije kao što su IFLA, Hrvatsko knjižničarsko društvo i druge ne bi trebale zanemariti taj potencijal društvenog djelovanja, jer cenzori sa svim svojim raspoloživim resursima to sigurno neće učiniti.

LITERATURA:

- Acocella, J. The forbidden world. // *The New Yorker*, 25. 8. 2008. [citirano: 2017-08-24]. Dostupno na: <http://www.newyorker.com/magazine/2008/08/25/the-forbidden-world>
- American Library Association. Intellectual freedom and censorship Q&A. [citirano: 2017-08-20]. Dostupno na: <http://www.ala.org/advocacy/intfreedom/censorshipfirstamendmentissues/ifcensorshipqanda>
- Anderson, J. W. Cartoons of the Prophet met by outrage. // *The Washington Post*, 31. 1. 2016. [citirano: 2017-08-24]. Dostupno na: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/01/30/AR2006013001316.html>
- Anthony, A. How one book ignited a cultural war. // *The Guardian*, 11. 1. 2009. [citirano: 2017-08-20]. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/books/2009/jan/11/salman-rushdie-satanic-verses>
- Batty, D.; M. Mahmood. Palestinian poet Ashraf Fayadh's death sentence quashed by Saudi court. // *The Guardian*, 2. 2. 2016. [citirano: 2017-08-24]. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/02/palestinian-poet-ashraf-fayadhs-death-sentence-overturned-by-saudi-court>
- Bunjevac, L. Nakon pritisaka katoličke udruge: povučen plakat za Gavellinu predstavu „Fine mrtve djevojke“. // *Jutarnji list*, 16. 1. 2013. [citirano: 2017-08-24]. Dostupno na: <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/nakon-pritisaka-katolicke-udrugepovucen-plakat-za-gavellinu-predstavu-%E2%80%99fine-mrtve-djevojke%E2%80%99/1186613/>
- Curry, A. *The limits of tolerance*. London ; Lanham, Md. : The Scarecrow Press Inc., 1997.
- Dahl, S. *Povijest knjige*. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979.
- Definicija. // *Hrvatska enciklopedija*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. [citirano: 2017-08-22]. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14198>
- Duhaček, G. Gavella povlači plakat za „Fine mrtve djevojke“. // *Tportal.hr*, 16. 1. 2013. [citirano: 2017-08-24]. Dostupno na: <http://www.tportal.hr/kultura/kazaliste/237534/Gavella-povlaci-plakat-za-Fine-mrtve-djevojke.html>

- Elster, J. Die Schaffung von Verfassungen: Analyse der allgemeinen Grundlagen. // Zum Begriff der Verfassung / Ulrich, K. Preuß. Frankfurt na Majni, 1994.
- Hitchens, C. Assassins of the mind. // The Vanity Fair, veljača 2009. [citirano: 2017-08-24]. Dostupno na: <http://www.vanityfair.com/news/2009/02/hitchens200902>
- Lasić-Lazić, J. Znanje o znanju. Zagreb : Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije, 1996.
- Lešaja, A. Knjigocid: uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih. Zagreb : Profil knjiga d.o.o. ; Srpsko narodno vijeće, 2012.
- Manguel, A. Povijest čitanja. Zagreb : Prometej, 2001.
- Mencken, H. L. Puritanism as a literary force. // A Book of Prefaces. New York : A. A. Knopf, 1917.
- Merkel, W. Transformacija političkih sustava. Zagreb : Fakultet političkih znanosti, 2011.
- Ośmańczyk, E. J. Encyclopedia of the United Nations and international agreements. London ; Philadelphia : Taylor and Francis, 1985.
- Prophet Mohammed cartoons controversy : timeline // The Telegraph. 4. 5. 2015. [citirano: 2017-08-24]. Dostupno na: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11341599/Prophet-Muhammad-cartoons-controversy-timeline.html>
- Prpić, I.; Ž. Puhovski; M. Uzelac. Leksikon temeljnih pojmova politike : abeceda demokracije. Zagreb : Školska knjiga, 1990.
- Rayner, G. Charlie Hebdo attack : France's worst terrorist attack in a generation leaves 12 dead. // The Telegraph, 7. 1. 2015. [citirano: 2017-10-06.]. Dostupno na: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11331902/Charlie-Hebdo-attack-Frances-worst-terrorist-attack-in-a-generation-leaves-12-dead.html>
- Ravenšćak, A. Š. Bum Tomica nije pornografija, ostaje lektira za školarce. // Večernji list, 2. 4. 2013. [citirano: 2017-08-22]. Dostupno na: <http://www.vecernji.hr/hrvatska/bum-tomica-nije-pornografija-ostaje-lektira-za-skolarce-532650>
- Reakcije stručnjaka : zbog knjige *Zvijeri plišane* djeca neće biti gay. // Slobodna Dalmacija, 17. 3. 2009. [citirano: 2017-08-22]. Dostupno na: <http://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/hrvatska/clanak/id/44677/reakcije-strucnjaka-zbog-knjige-zvijeri-plisane-djeca-nece-bit-gay>
- Rose, F. Why I published those cartoons. // The Washington Post, 19. 2. 2016. [citirano: 2017-08-24]. Dostupno na: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/02/17/AR2006021702499.html>
- Sova, D. B. Literature suppressed on sexual grounds. New York : Infobase Publishing, 2006.
- Stipčević, A. Cenzura u knjižnicama. Zagreb : Filozofski fakultet – Zavod za informacijske studije, 1992.
- Stipčević, A. O savršenom cenzoru. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994.

Stipčević, A. Sudbina knjige. Lokve : Naklada Benja, 2000.

Sturm, K. H. Politička biblija. Zagreb : vlastita naklada, 2010.

Šošić, H. Hrvatski politički leksikon : I. svezak (A-O). Rijeka : Tiskara Rijeka, 1993.

Zoon Politikon. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. [citirano: 2017-08-20]. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67397>